

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 72 Ağustos 2020 & Volume: 13 Issue: 72 August 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İRAN'DA ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİN ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR ÖLÇEK ÇALIŞMASI*

A SCALE STUDY ON THE RELIGIOUS UNDERSTANDING OF UNIVERSITY STUDENTS IN IRAN

İdris YAKUT**
Kemaleddin TAŞ***

Öz

Kimi yönüyle bireysel kimi yönüyle de toplumsal bir olgu olan dindarlık, birçok faktörden etkilenmesi sebebiyle tek bir tanımının yapılamayacağı görece bir kavramdır. Günümüzde daha çok dini inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki boyutlarının olduğu bir dindarlık kavramından söz edilse de dindarlığın sınırlarını tam olarak belirlemek mümkün değildir. Çünkü her toplumun hatta her bireyin dine yönelik bakış açısı ve din anlayışları farklı olabilir. Bu bağlamda çok boyutlu bir olgu olarak görülen dindarlığın ölçülmesi için çok boyutlu ölçekler geliştirilmiştir. Bu çalışmada İran'da bulunan üniversite öğrencilerinin din anlayışlarını belirlemek ve dindarlıklarını ölçmek amacıyla İran toplumunun yapısı dikkate alınarak bir ölçek geliştirmek hedeflenmiştir. Yapılan çalışma dindar olmanın dört ayrı boyutunu ölçen likert tipinde ölçektir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları İran'da Tahran Üniversitesi'nde 2017-2018 eğitim öğretim yılında öğrenim görmüş tesadüfi örnekleme metoduyla belirlenen 900 üniversite öğrencisinden elde edilen veriler ışığında yapılmıştır. Ölçeğin dört ayrı boyutunun da yapı geçerliliğini ortaya çıkarmak amacıyla ayrı ayrı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin dini inanç boyutunun faktör yükleri 0,454-0,881, ibadet boyutunun faktör yükleri 0,648-0,879, duygu boyutunun faktör yükleri 0,867-0,948 ve etki boyutunun faktör yükleri 0,322-0,894 arasında bulunmuştur. Dini inanç ölçeğinin KMO= 0,965 ve Bartlett testi= 0,965, Dini ibadet ölçeğinin KMO= 0,957 ve Bartlett testi= 15315,606, dini duygu ölçeğinin KMO= 0,871 ve Bartlett testi= 5268,656, dinin sosyal hayata etkisi ölçeğinin KMO= 0,895 ve Bartlett testi= 8413,54 sonuçları göz önünde bulundurularak faktör analizinin yorumlanabilir olduğuna karar verilmiştir. Aynı şekilde ölçeklerin güvenilirlik çalışmaları iç tutarlık katsayısı (Cronbach's Alpha) değerleri hesaplanarak yapılmış olup dini inanç, ibadet, duygu ve etki ölçeklerinin iç tutarlık katsayıları sırasıyla 0,967- 0,966- 0,955- 0,857 olarak bulunmuştur. Yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları sonucunda elde edilen bulgular, ölçeklerin geçerli ve güvenilir araçlar olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din, Dindarlık, Din Anlayışı, İran, Üniversite Gençliği.

Abstract

Piety, both an individual and a social phenomenon, is a relative concept in which a single definition cannot be made because it is influenced by many factors. Today, although the concept of piety, where religious beliefs, worship, emotions, knowledge and influence dimensions are mentioned, it is not possible to define the limits of piety. Because every society and even every individual's view of religion and understanding of religion may be different. In this context, multidimensional scales have been developed to

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ danışmanlığında yürütülen "İran'da Üniversite Öğrencilerinin Din Anlayışı (Tahran Üniversitesi Örneği)" başlığıyla savunulması planlanan doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Sosyolojisi), (<https://orcid.org/0000-0001-8741-7842>), yakut2094@gmail.com

***Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, (<https://orcid.org/0000-0001-8759-5147>), kemaleddintas@sdu.edu.tr

measure the piety seen as a multidimensional phenomenon. In this study, it is aimed to develop a scale by considering the structure of Iranian society in order to determine the religious understanding and religiousness of university students in Iran. The study is a Likert type scale that measures four different dimensions of being religious. Validity and reliability studies were carried out in the light of data obtained from 900 university students determined by random sampling method studied at Tehran University in Iran in 2017-2018 academic year. Factor analysis was applied to reveal the construct validity of all four dimensions of the scale. The factor loadings of the religious belief dimension of the scale were between 0.454-0.881, the factor loadings of the worship dimension were 0.648-0.879, the factor loadings of the emotion dimension were 0.867-0.948, and the factor loads of the effect dimension were 0.332-0.894. Religious belief scale KMO = 0.965 and Bartlett test = 0.965, Religious worship scale KMO = 0.957 and Bartlett test = 15315,606, Religious emotion scale KMO = 0.871 and Bartlett test = 5268,656, the effect of religion on social life scale KMO = 0.895 and Bartlett test = 8413,54, it was decided that factor analysis was interpretable. Likewise, the reliability studies of the scales were made by calculating the internal consistency coefficient (Cronbach's Alpha) values and the internal consistency coefficients of religious belief, worship, emotion and effect scales were found to be 0.967 - 0.966 - 0.955 - 0.857, respectively. The results obtained from the validity and reliability studies show that the scales are valid and reliable instruments.

Keywords: Sociology of Religion, Religion, Piety, Religion Understanding, Iran, University Youth.

1. Giriş

Dindarlığın ölçülmesi problemi din sosyologlarının üzerinde çok fazla durduğu ve grupların dindarlıklarını ölçmek maksadıyla birçok farklı ölçek geliştirmeye çabaladıkları önemli hususlardan biridir. Ancak, her toplumun hatta her kişinin dine yönelik tutumu, bakış açısı farklı olabileceğinden çok sayıda din anlayışının var olması ve her din anlayışının da çok çeşitli dini davranışları barındırması nedeniyle dindarlığın ölçülmesi problemi beraberinde nasıl ölçüleceği tartışmasını da ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla din anlayışının evrensel bir ölçekle ölçmenin zor olması göz önüne alındığında yerel modellerden faydalanmak daha doğru bir yöntem olabilir.

Bu çalışma, "dindarlığın kavramsallaştırılmasını sistemli bir biçimde ele alan ve dindarlığı bütün büyük dinleri kapsayacak şekilde beş boyutta ele alan Glock'un" (Glock, 2007, 252-253); dini inanç, ibadet, duygu ve etki boyutlarının İran toplumunun özelliklerinden faydalanarak, onların dini ve sosyal düşünce tarzlarının yorumlanmasıyla İran'daki üniversite gençliğinin din anlayışlarını ortaya çıkarmayı hedefleyen bir ölçek ortaya çıkarma girişimidir.

Fizyolojik, sosyal, psikolojik, duygusal ve mentâl yönleriyle çok boyutlu bir varlık olan insanın (Yakut, 2019), taşıdığı ontolojik kodların bir yansıması olarak yaşamının her ânı bir değişime ve dönüşüme sahne olmaktadır (Yakut, 2020). Bu değişim ve dönüşüm, ilk hücrelerinin var olmasıyla başlayan ve son nefesini vermesiyle birlikte sona eren bir süreci ifade eder. Tüm boyutlarıyla sürekli bir yenilenme içinde olan insanoğlu, değişmeyi fark etmese de her an yeni bir kimliğe bürünmektedir. Bu durum insanın, yaratılış gayesi olan toplum içinde "kendini gerçekleştirme" olgunluğuna erişmesine imkân sağlarken din de, insanın kendini gerçekleştirme sürecine bir "araç" olarak dâhil olmaktadır (Onat, 2018).

Bireylerin "oluş" halinde olması, bir araya gelerek oluşturdukları toplumları da etkileyerek, toplumların sürekli değişen bir yapıya dönüşmelerine zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla insanın içinde bulunduğu (kültür, medeniyet, siyasal yapı, değerler vb.) her şey bu değişimden nasibini almaktadır. Fakat değişim süreçlerinin ani ve çok hızlı bir şekilde ya da tersine çok yavaş biçimde olması fark edilmesini zorlaştırmaktadır. Din ise, hem bu değişim sürecini etkileyen hatta kimi zaman yönünü tayin eden, hem de bu süreçten etkilenen bir kurum olarak, bu değişim sürecinin içinde çift yönlü bir şekilde yer almaktadır (Onat, 2018).

Yüce ve ötesi duygular arasında yer alan (Topçu, 1959, 52-81), bütün insanlarda ortak ve yaratılıştan var olan (Kutup, 1987, 289-290) din duygusu ve buna bağlı olarak zihinlerde oluşan din anlayışı, bahsedilen toplumsal değişimlerden etkilenmektedir. Bu etkilenmelerin sonucunda farklı din anlayışları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla din anlayışının tanımlanması ve özelliklerinin bilinmesi önem arz etmektedir.

Din anlayışı, kişinin kendi duygu, düşünce ve tecrübeleriyle oluşturduğu zihinsel bir altyapı ile dine bakışını ve bu bakışla da varlığı anlamlandırma durumunu ifade eder (Certel, 2016, 116). Aynı zamanda din anlayışı, Yaraticının gönderdiği kaidelerin insanlar tarafından kendilerini çevreleyen şartlar çerçevesinde algılama biçimleridir. Kısaca dinin subjektif yanıdır.

İnsanın dünyası kendisi tarafından tamamlanmaya muhtaç eksik bir dünyadır. İnsanın kendi başına bir dünya kurma zorunluluğundan kaynaklanan çabası, insan yapısının zaruri bir sonucudur (Berger, 1993, 31). Doğal olarak birey, "içinde bulunduğu yaş, sosyal statü, akıl, bilgi düzeyi, sahip olduğu siyasi ve itikadi mezhepler, yetiştiği ortam ve kültür, ekonomik düzey gibi" (Şimşek, 2009, 18) değişkenlerle kendi dünyalarını inşa etmekte ve din algılarını ve anlayışlarını şekillendirmektedirler. Nitekim kişinin "fiziksel

yapısı”, “hayatını idame ettirdiği çevrenin toplumsal ve kültürel yapısı”, “arzu, hedef ve gayeleri” ve “geçmişten elde ettiği edinimler” birbirinden farklıdır (Türkdoğan, 2003, 53). Bu farklılık zamana ve şartlara göre değişik din anlayışları oluşmasına neden olmaktadır.

2. Dindarlığın Ölçülmesi

Lenski, 1960’ların başında dindarlık modelini boyutlar açısından ele alan ilk kişilerden birisidir (Mahbubi, 2015, 120). O, dindarlığın doktrinal ortadoksi, teslimiyet, toplumsal ve derneksel katılım olmak üzere dört boyutundan söz etmiştir. Bunlardan doktrinal ortadoksi ve teslimiyet boyutları dini yönelimle ilişkili iken, derneksel ve toplumsal katılım boyutları ise dini katılımı ilgilidir (Sönmez, 2016, 564).

Çağdaş araştırmacıların dinin boyutlarını ve bu boyutların farklı toplumlarda insanların yaşamlarını ne türde etkilediğini bulmak için esinlendikleri sosyal bilimcilerden ikisi de Glock ve Stark’tır. Dindarlığın tek boyutluluğun ötesinde çok boyutlu bir yapı olduğunu ve araştırmaların buna göre yapılması gerektiğini en fazla ifade edenlerin başında onlar gelmektedirler (Sönmez, 2016, 566). Glock ve Stark’a göre tüm dünya dinleri, farklılıklarına rağmen dindarlığın asli boyutları olarak kabul edilebilecek genel alanlara sahiptirler (Serajzadeh ve Tevekkeli, 2001, 164). Onlar bu alanları “The Dimensions of Religious Commitment Scale (Dini Bağlılığın Boyutları Ölçeği)” adlı çalışmada inanç, ritüel, deneyim, bilgi ve sonuçlar olarak beş boyuta ayırmışlardır (Sönmez, 2016, 566).

Bir başka ölçek de, Allport ve Ross’un geliştirdikleri ve dindarlığın içsel ve dışsal boyutundan bahsederek insanları dini kişiliklerine göre iç-güdümlü ve dış-güdümlü dindarlar şeklinde kategorize eden çalışmadır (Taş, 2006, 180).

Yukarıda saydığımız çalışmaların yanında toplumların dindarlık tipini ve seviyesini belirlemek için her düşünürün kendine özgü teolojilerine dayanarak oluşturdukları farklı ölçek modelleri de vardır. Bunlar arasında, Faulkner ve De Jong’un 1976 yılında yaptıkları ve altı boyuttan oluşan “Dindarlığın Kültürlerarası Boyutları” ölçekleri, King ve Hunt’un 1979’da oluşturdukları on bir boyuttan oluşan ölçek çalışmaları yer alabilir (Mahbubi, 2015, 121).

Görüldüğü üzere Batı’da dindarlığın ölçülmesi konusunda farklı birçok ölçek karşımıza çıkmaktadır. Her toplumun ve her kişinin din anlayışlarının farklı olması sebebiyle araştırmacılar kendi tanımları çerçevesinde çeşitli dindarlık ölçüm çalışmaları yapmaktadırlar.

Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde Batı’da olduğu gibi araştırmacıların kendi perspektiflerinden ölçek çalışmaları yaptıkları görülmektedir. Mutlu, bu çalışmaların temelinde bir sosyoloğun mümkün olduğunca kendi değer yargıları dışında kalarak, konunun özüne yönelik bilgi üretimine, tarafsız kriterler içinde faydalı olabilmesi faraziyesi olduğunu” (Mutlu, 1989, 194) ifade etmiştir.

Türkiye’de yapılan ölçek çalışmalarının en önemlilerinden biri Kayhan Mutlu tarafından 1989 yılında yapılan, olumlu 8, olumsuz 6 maddeden oluşan “Bir Dindarlık Ölçeği”dir. Mutlu, ölçek çalışmasında kendi çalışmaları çerçevesinde ilgi çekici olan, fertlerin dindarlık durumlarını veya dini değerlere bağlılık derecelerini, tamamen kabul, red etme ve tamamen red etme arasında ifade edecek şekilde düzenlenmiş ölçeklerden faydalanarak çalışmalardan alıntılacağı maddeleri Türkçeye tercüme etmiştir (Mutlu, 1989, 195).

1994 yılında Veysel Uysal’ın geliştirdiği İslami Dindarlık Ölçeği dindarlığı beş boyutta ele alan bir çalışmadır (Uysal, 1995, 263-271). Bu çalışmada Uysal, deneklerin dini hayatla ilgili değişik eğilim, inanç, tutum ve tavırları sorgulayan 4 basamaklı Likert formatında maddeler kullanmıştır.

Kemaleddin Taş, 2006 yılında dindarlık kriterlerini belirlemek ve bu kriterlere yönelik tutum ve davranışları ölçmek üzere “Dindarlık Kriterleri Ölçeği” adında beşli derecelendirmeli likert tipi yeni bir ölçek geliştirmiştir. Bu ölçeğin üç faktörden ve 48 maddeden oluştuğu görülmektedir. Ölçeğin “Geleneksel/İlmihalci Dindarlık” faktörü 19 soruyu barındırmakta, “Modernist/Hümanist Dindarlık” kısmı 18 maddeden oluşmakta ve “Popüler/Hürafeci Dindarlık” bölümünde ise 11 madde yer almaktadır (Taş, 2006, 195).

Bunların yanı sıra, Köktaş’ın “Müslüman Dindarlık Ölçeği” (Köktaş, 1993, 66-70), Arslan’ın “Popüler Dindarlık Ölçeği” (Arslan, 2003, 97-107), Kardeş’in “Kırsal Dindarlık Ölçeği” (Karaşahin, 2007, 110-116), Seyhan’ın “Dini Şuur Ölçeği” (Seyhan, 2015, 399-413) Türkiye’de yapılan dindarlığı ölçmeye yönelik ölçek modelleri olarak gösterilebilir.

Tüm bu ölçekler Türkiye’de yapılan çalışmaların sadece bir bölümünü yansıtmakla beraber halen yeni ölçek çalışmaları devam etmektedir.

Batılı dindarlık modellerinin dinler ve topluluklar arasındaki farklılıkları göz ardı edip Hıristiyanlığa göre tasarlanmasına dikkat çeken İranlı akademisyen Ali Reza Shojaeizand, İslam dininin usulleri ve İran’ın sosyal durumunu dikkate alarak kapsamlı bir ölçüm modeli için gerekli ilkeler

çerçevesinde yerel bir model inşa etmiştir. Shojaeizand'a göre din insan içindir. Dolayısıyla insanın varoluş boyutlarının ötesinde unsurlara ve boyutlara ayrılamaz. Bu çerçevede O, din ve dindarlık boyutlarını insanların varoluşsal boyutlarıyla ilişkilendirerek İran'a özgü bir model oluşturma gayretinde olmuştur (Shojaeizand, 2005, 34-66). Bu bağlamda insanın varoluşsal boyutlarını "zihin, ruh ve beden" olmak üzere üçe ayıran Shojaeizand, dindarlık boyutlarını da "inanç, ibadet, ahlak ve şeriat" olmak üzere dörde ayırmıştır. Ölçek çalışmasında inanç boyutunda dini inançla ilgili 4 ve dini bilgiyle alakalı 2, ibadet boyutunda bireysel ve toplumsal ibadetle ilgili 6, ahlak boyutunda 6, şeriat boyutunda sosyal dini ödevleri yerine getirmeyle ilgili olarak 5 ve kişisel dini ödevleri ifa etmeyle alakalı 8 olmak üzere 29 maddeyi içeren bir ölçek hazırlamıştır (Serajzadeh ve Poayafar, 2009, 18).

İran'da bu konuya dair araştırmalar yapan başka bir bilim adamı da Khodayarifard'dır. O'nun dindarlık modelinde "dini tanıma ve inanç", "dini ilgi ve duygu" ve "dini yükümlülüklerle bağlılık" olarak isimlendirdiği üç faktör yer almaktadır. Ölçeğin likert tipi altı derecelendirmeli ve 110 maddeden oluştuğu görülmektedir (Khodayarifard, 2009).

3. Yöntem

Bu araştırmanın genel evreni İran'da bulunan üniversite gençliği iken çalışma evreni ise, Tahran Üniversitesi'nde öğrenim gören üniversite öğrencileridir. Araştırmamızın örneklemini Tahran Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde okuyan ve "seçkisiz örneklem" (Seyidoğlu, 2000) yoluyla seçilen toplam 900 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır.

Evreni modelleyecek bir örnekleme oluşturan büyüklük, Sencer'in (1989) "farklı büyüklükteki evrenler için % 96 güven seviyesi ve % 4 hata payına göre "örneklem büyüklüğü" şeklinde hazırladığı tabloya¹ göre belirlenmiştir. İncelenen tabloda bir araştırmanın 50000 seviyesindeki evreni için % 96 güven seviyesine göre örneklem sayısı 593 olarak ifade edilmiştir. Bu açıdan örneklem büyüklüğünün artmasına bağlı olarak hata payının azalması ve güvenilirlik düzeyinin artması hedeflendiğinden araştırmamızın örnekleme 900 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır.

Anket sorularının hazırlanmasında, geliştirilen hipotezler ve yapılan kaynak taramaları yardım etmiştir. Bu çerçevede Albayrak'ın (Albayrak, 2006) ve Khodayarifard'ın (Khodayarifard, 2009, 221-229) çalışmalarından da çalışmanın amacına hizmet eden sorular alınmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda üniversite öğrencilerinin olgusal kimliklerini, dini inanca yönelik tutumlarını, ibadetlere olan eğilimlerini, dini duygu durumlarını ve dinin gündelik hayatlarına olan etkisini belirlemek amacıyla bir anket formu geliştirilmiştir.

Geliştirilen anket uygulamaya konulmadan önce, evreni temsil edecek minyatür bir grup (40) üzerinde anketin ön denemesi yapılmıştır. Ön deneme sonucunda araştırma sorularının amaca hizmet edip etmediği ve soruların katılımcılar tarafından anlaşılabilirliği ortaya konularak amaca hizmet etmeyen sorular anket formundan çıkarılırken, bazı sorular da yeniden gözden geçirilmiştir.

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik bilgilerini ve din ile ilgili bazı düşüncelerini ölçmeyi amaçlayan 11 soru bulunmaktadır. İkinci bölümün ilk 18 sorusu dini inanç, diğer 16 sorusu ise dini ibadet ölçmeyi amaçlayan sorulardan oluşmaktadır. Üçüncü bölüm dini duyguyu ölçen 5 sorudan oluşmakta ve Dördüncü bölüm ise dinin sosyal hayata etkisini ölçen 20 sorudan oluşmaktadır.

Bu yeni anket formu Likert² tipi ölçek geliştirme yöntemine göre oluşturulmuştur. Dini inanç ve dinin sosyal hayata etkisi ölçeklerinde her madde için "Tamamen katılıyorum, Katılıyorum, Fikrim yok, Katılmıyorum ve Hiç katılmıyorum" olmak üzere 5'ten 1'e doğru puan değeri olan beş tercih hakkı sunulmuştur. Bunlardan "Tamamen katılıyorum" seçeneği dine yönelik tutumun en olumlu olduğunu ve yüksek puanı alacağını, "Hiç katılmıyorum" tercihi ise, olumsuz ve en az puanı alacağını göstermektedir. Dini duygu ve ibadet ölçeklerinde ise "Her zaman, Çoğu zaman, Ara sıra, Nadiren ve Hiçbir zaman" olacak şekilde diğer ölçeklerle aynı sırayla puanlanan seçenekler sunulmuştur. Anket formunu dolduranların kullandıkları tercihlerden hareketle, inanç, ibadet, duygu ve dinin sosyal hayata etkisiyle ilgili alınabilecek toplam puanlar hesaplanmıştır. Buna göre, dini inanca yönelik tutum ölçeğinde katılımcıların alabildiği en fazla puan (18X5=90), en düşük puan (18X1=18), ibadetlere yönelik eğilim ölçeğinde, en yüksek puan (16X5=80), en düşük puan (16X1=16), dini duygu durumlarının belirlendiği ölçekte, en yüksek puan (5x5=25), en düşük puan (5x1=5) ve dinin gündelik hayata etkisinin ortaya çıkarıldığı ölçekte ise, en yüksek puan, (20X5=100), en düşük puan, (20X1=20) olduğu anlaşılmaktadır.

¹ Tablo için bkz: Muzaffer Sencer, Yakut Irmak, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, İstanbul, 1989.

² Likert tipi ölçeklerle ilgili daha geniş bilgi için bkz. A. Ata Tezbaşaran, *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*, Ankara, 1997, s. 9-11.

Yapılan çalışma sonucunda elde edilen verilerinin analizinde çeşitli istatistiksel tekniklerden yararlanılmıştır. İstatistiksel işlemlerin bilgisayar üzerinde yapılmasında SPSS 22.0 istatistik paket programından yararlanılmıştır.

Dini inanç, ibadet, duygu ve dinin sosyal hayata etkisi ölçeklerinin yapı geçerliliğini incelemek amacıyla sosyal bilimlerde en çok kullanılan yöntemlerden faktör analizi uygulanmıştır. KMO ve Bartlett Testi sonuçlarına bakılarak faktör analizinin yorumlanabilir olduğuna karar verilmiştir. Dini inanç, ibadet, duygu ve dinin sosyal hayata etkisi ölçeklerinin güvenilirliği için iç tutarlık katsayıları (Cronbach Alpha) hesaplanmıştır.

4. Dini İnanç Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği

Araştırmada kullanılan Dini İnanç Ölçeği 18 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin ilk halindeki 1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12,13, 14, 15 numaralı maddeler tersten puanlanmaktadır. Yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğin 3 numaralı maddesi olan “Gerçek manada iman ‘Ehli Beyt’in velayetini kabul etmekle olur.” İfadesi iki faktörde de yakın faktör yüküne sahip olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Maddenin ölçekten çıkarılması sonrasında yeniden yapılan faktör analizi, ölçeğin tek faktörden oluştuğunu göstermiştir. Ölçek puanının hesaplanmasında aritmetik ortalamalar kullanılmıştır. Puanın 5’e yakın olması kişinin dine yönelik inançlara karşı tutum seviyesinin yüksek olduğunu, 1’e yakın olması bu tutum seviyesinin düşük olduğunu, 3’e yakın olması ise orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Dini İnanç Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	X	Faktör yükleri	Açıklanan varyans	Öz değer
*Şia İslam’ın gerçek temsilcisidir.	3,08	,792	66,924	11,377
*İslam ülkeleri sadece İran’ın etrafında birleşebilirler.	2,18	,454		
Mead (Ahiret inancı) dinin kontrol mekanizmasıdır.	3,65	,756		
Kıyamet, Allah’ın adaletini icra etmesi için gereklidir.	3,93	,844		
**“İmamet” temel inanç esaslarından biridir.	3,48	,883		
İmam Hüseyin, özgürlüğün simgesidir.	4,01	,810		
*İmamlar masumdurlar, hiç günah işlemezler.	3,42	,874		
İmamlar din ve dini görevleri yerine getirmede en iyi ve mükemmel örneklerdendir.	3,57	,881		
*Hz. Ali peygamberin vasisidir.	3,76	,863		
*Hz. Hüseyin’e sevgi beslemeyen Allah’a da sevgi beslemez.	2,70	,606		
*Hz. Hüseyin’in şehadetiyle İslam’ın onuruartmıştır.	3,62	,854		
*İmamların şefaahat etme hakkı vardır.	3,47	,874		
*Hz. Hüseyin için ağlamak büyük günahların affedilmesi için araçtır.	3,15	,762		
*İmamlar ilimde en üstün kimselerdir.	3,50	,881		
Peygamberler, insanları Allah’a yönlendirirler.	3,94	,872		
İmam-ı Zaman’ın zuhur etmesiyle birlikte dünya eşitlik ve adaletle dolacaktır.	3,84	,890		
Melekler vardır ve Allah’ın emirlerini yerine getirirler.	3,63	,877		

*İşaretili maddeler tersten puanlanmaktadır.

Tablo incelendiğinde, “İmam Hüseyin özgürlüğün simgesidir” ölçek maddesinin en yüksek ortalamaya (4.01), “İslam ülkeleri sadece İran’ın etrafında birleşebilirler” ölçek maddesinin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. En yüksek faktör yüküne sahip maddeler (.881) “İmamlar din ve dini görevleri yerine getirmede en iyi ve mükemmel örneklerdendir” ve “İmamlar ilimde en üstün kimselerdir” maddeleri, en düşük faktör yüküne sahip madde (.454) “İslam ülkeleri sadece İran’ın etrafında birleşebilirler” maddesidir. Faktör analizinin yapılması sonucunda ortaya çıkan KMO değeri ,965 ve Bartlett test değerinin 15972,287 olduğu, bu testin değerinin istatistiksel olarak da anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ölçeğin açıkladığı varyans %66,924’tür. Ölçeğe güvenilirlik analizinin uygulanmasıyla Cronbach’s Alpha iç tutarlık kat sayısının ,967 olduğu ve ölçek güvenirliliğinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

5. Dini İbadet Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği

Araştırmada kullanılan Dini İbadet Ölçeği 16 maddeden oluşmaktadır ve ölçekte tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Uygulanan faktör analizi sonucu tek faktörden oluşan bir ölçek ortaya çıkmıştır. Ölçek puanının hesaplanmasında aritmetik ortalamalar kullanılmıştır. Puanın 5'e yakın olması kişinin ibadetlere yönelik eğiliminin yüksek olduğunu, 1'e yakın olması bu eğilim seviyesinin düşük olduğunu, 3'e yakın olması ise orta seviyede olduğunu göstermektedir.

Dini İbadet Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	X	Faktör yükleri	Açıklanan varyans	Öz değer
Kur'an-ı Kerim'i Farsça mealinden de okurum.	2,82	,648	67,005	10,721
Dinin yasaklamış olduğu işlerden sakınırım.	3,30	,873		
Dini inançlarımı korumak için kendimi tehlikeye atarım.	2,59	,864		
Cihad hükmü ortaya çıkarsa katılırım.	2,68	,871		
Dini bir özrüm olmazsa Ramazan ayında oruç tutarım.	3,47	,861		
Namazlarımı düzenli ve vaktinde kılmaya çalışırım.	3,10	,879		
Namaz kılarken Tadil-i erkâna riayet ediyorum.	3,08	,858		
Etrafımdakileri dini vecibelerini yerine getirmesi için teşvik ediyorum.	2,66	,869		
Peygamberimizi sevmeyen kişileri ben de sevmem.	2,45	,773		
İmamları sevmeyenleri ben de sevmem.	2,42	,770		
Aşura merasimlerine katılırım.	3,49	,826		
Hz. Hüseyin'in acısını zincir vurma ile yaşarım.	2,36	,681		
İmamların doğum ve ölüm günlerinde ibadet ederek onları yad ederim.	2,67	,864		
Humusumu vermek zorundayım.	2,80	,837		
Nevruz bayramında ibadet yaparım.	2,74	,826		
Cuma namazlarına katılırım.	1,95	,750		

Tablo incelendiğinde, "Aşura merasimlerine katılırım" ölçek maddesinin en yüksek ortalamaya (3,49), "Cuma namazlarına katılırım" ölçek maddesinin ise en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Faktör yükünün en yüksek olduğu madde (,879) "Namazlarımı düzenli ve vaktinde kılmaya çalışırım" maddesi, faktör yükünün en düşük olduğu madde ise (,648) "Kur'an-ı Kerim'i Farsça mealinden de okurum." maddesidir. Maddelerin faktör analizine tabi tutulması sonucunda ortaya çıkan KMO değeri ,957 ve Bartlett test değerinin 15315,606 olduğu, bu testin değerinin istatistiksel olarak da anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Ölçeğin açıkladığı varyans %67,005'dir. Güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha iç tutarlık kat sayısı ,966 olarak belirlenen ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu görülmüştür.

6. Dini Duygu Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği

Araştırmada kullanılan Dini Duygu Ölçeği 5 maddeden oluşmaktadır ve ölçekte tersten puanlanan madde bulunmamaktadır. Faktör analizi uygulanması sonucu ölçeğin tek faktörden oluştuğu sonucuna varılmıştır. Ölçek puanının hesaplanmasında aritmetik ortalamalar kullanılmıştır. Puanın 5'e yakın olması kişinin dini duygu durumunun yüksek seviyede olduğunu, 1'e yakın olması düşük düzeyde olduğunu, 3'e yakın olması ise orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Dini Duygu Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	X	Faktör yükleri	Açıklanan varyans	Öz değer
Allah'ı anarak sakinlik buluyorum.	3,08	,948	84,848	4,242
Allah'ın huzurunda yalvardıktan sonra kendimi hafiflemiş hissediyorum.	2,18	,947		
Allah'ın bana verdiği şeyler için razıyım ve hoşnudum.	3,65	,907		
İlahi görevleri yerine getirirken kendimden geçerim.	3,93	,867		
Hayatta Allah'ın zarafetini ve sevgisini hissediyorum.	3,48	,934		

Tablo incelendiğinde, "İlahi görevleri yerine getirirken kendimden geçerim" ölçek maddesinin en yüksek ortalamaya (3,93), "Allah'ın huzurunda yalvardıktan sonra kendimi hafiflemiş hissediyorum" ölçek maddesinin ise en düşük ortalamaya (2,18) sahip olduğu görülmektedir. Faktör yükünün en yüksek olduğu madde (,948) "Allah'ı anarak sakinlik buluyorum" maddesi, faktör yükünün en düşük olduğu madde ise

(,867) “İlahi görevleri yerine getirirken kendimden geçirim” maddesidir. KMO değerinin ,871 ve Bartlett test değerinin 5268,656 olarak bulunduğu faktör analizi sonucunda, bu testin değerinin istatistiksel olarak da anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ölçeğin açıkladığı varyans %84,484’ dir. Güvenilirlik analizi sonucu ölçeğin Cronbach’s Alpha iç tutarlık kat sayısının ,955ve buna bağlı olarak da ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermiştir.

7. Dinin Sosyal Hayata Etkisi Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği

Araştırmada kullanılan Dinin Sosyal Hayata Etkisi Ölçeği 20 maddeden oluşmaktadır ve ölçekte yer alan 6, 7, 15, 17, 18 ve 19 numaralı maddeler tersten puanlanmaktadır. Faktör analizi uygulanması sonucu ölçeğin tek faktörden oluştuğu sonucuna varılmıştır. Ölçek puanının hesaplanmasında aritmetik ortalamalar kullanılmıştır. Puanın 5’e yakın olması kişinin gündelik hayatına dinin etki etmesi düzeyinin yüksek olduğunu,1’e yakın olması bu etkinin düşük seviyede olduğunu, 3’e yakın olması ise orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Dinin Sosyal Hayata Etkisi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	X	Faktör yükleri	Açıklanan varyans	Öz değer
Yaşadığım yerdeki Sünni olanlarla komşuluk yapmamdahiçbir sakınca yoktur.	3,94	,658	72,136	3,515
Sünnilerin düğün, cenaze gibi merasimlerindeyer almamda sakınca yoktur.	4,00	,519		
Diğer mezheplerden olanlarla da alışveriş yapılmalıdır.	4,04	,440		
Arkadaş ve dost seçerken Şii olup olmaması önemli değildir.	3,82	,330		
Evlilikte mezhep önemli değildir.	3,04	,322		
*Gençlerin evlenecekleri kişilerle evlilik öncesi dönemde flört etmelerini normal karşılarım.	3,68	,324		
*Mut’a nikâhının yapılmasını normal karşılarım.	2,38	,720		
Aile içi kararlarda hem erkek hem kadın eşit söz hakkına sahip olmalıdır.	4,16	,606		
Miras paylaşılırken erkek ve kadın eşit miktarda pay sahibi olmalıdır.	3,88	,486		
Dünya zenginliğini kaybetmek beni üzer.	3,36	,746		
Değişik müzikleri dinlemek için dini hükümleri araştırırım.	2,67	,847		
Bir iş yaparken Allah’a tevekkül ederim.	4,07	,810		
Dini bilgimi arttırmak için çabalarım.	3,70	,846		
Yiyecek ve içeceklerde helal ve harama dikkat ederim.	3,70	,613		
*Yolculuk sırasında arabaya tütsü yapmak kazalardan korur.	2,98	,757		
Hamile bir kadının bulunduğu ortam, çocuğun karakterine etki eder.	3,76	,680		
*Ölen bir kişinin yarım kalan ibadetleri yerine getirilirse ölen kişiye faydası olur.	3,33	,894		
*Deprem, bir topluma Allah’ın gönderdiği azaptır.	2,55	,789		
*Gezinti amacıyla yapılan yolculukları, türbe ziyareti için yapılan yolculuklara tercih ederim.	3,31	,347		
Ülke yönetimi için oy kullanmak dini bir görevdir	2,86	,779		

*İşaretili maddeler tersten puanlanmaktadır.

Tablo incelendiğinde, “Aile içi kararlarda hem erkek hem kadın eşit söz hakkına sahip olmalıdır” ölçek maddesinin en yüksek ortalamaya (4,16), “Mut’a nikâhının yapılmasını normal karşılarım” ölçek maddesinin ise en düşük ortalamaya (2,38) sahip olduğu görülmektedir. Faktör yükünün en yüksek olduğu maddesi (,894) “Ölen bir kişinin yarım kalan ibadetleri yerine getirilirse ölen kişiye faydası olur” maddesi, faktör yükünün en düşük olduğu madde ise (,322) “Evlilikte mezhep önemli değildir” maddesidir. Maddeler üzerinde faktör analizi uygulanması sonucunda ortaya çıkan KMO değeri ,895 ve Bartlett test değeri 8413,54 olarak ölçülmüş ve bu testin değerinin istatistiksel olarak da anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Ölçeğin açıkladığı varyans %72,136’dır. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach’s Alpha iç tutarlık kat sayısının ,857 olduğu ve ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, Stark ve Glock'un dindarlığın boyutları içerisinde kavramsallaştırdıkları "inanç, ibadet, duygu ve etki" boyutları dikkate alınarak, İran toplumunun dini ve sosyal özellikleri incelenerek İran'da öğrenim gören üniversite öğrencilerinin din anlayışlarını ve dindarlık düzeylerini ölçmeye yarayan ölçekler geliştirilmiştir. Ölçeklerin yapı geçerliği faktör analizi ile tespit edilmiştir. Bu bağlamda ,454 ve ,881 faktör yükleri arasında ve 17 maddeden oluşan "dini inanç ölçeği", ,648- ,879 faktör yükleri arasında olan ve 15 maddeden ibaret olan "dini ibadet ölçeği", ,867- ,948 faktör yükleri arasında 5 maddeyi barındıran "dini duygu ölçeği" ve son olarak ,322- ,894 faktör yükleri arasında 20 maddeyi içine alan "dinin sosyal hayata etkisi" ölçeği oluşturulmuştur. Faktör analizi ile elde edilen bu sonuçlar ölçeklerin yapı geçerliliğinin olduğunu göstermektedir. Güvenirlilik çalışması sonucunda ise dini inanç ölçeğinin iç tutarlılık katsayı (cronbach's alpha) değeri ,967, dini ibadet ölçeğinin iç tutarlılık katsayı değeri ,966, dini duygu ölçeğinin iç tutarlılık katsayı değeri ,955 ve dinin sosyal hayata etkisi ölçeğinin iç tutarlılık katsayı değeri ,857 olarak oldukça yüksek çıkmışlardır. Bu durum ölçeklerin İran'da öğrenim gören üniversite öğrencilerinin din anlayışlarını belirlemek ve dindarlıklarını ölçmek amacıyla kullanılabileceğini göstermektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bütün toplumların bir değişim süreci içerisine girmesi bireylerin yaşamlarını çevreleyen tüm konulara olduğu gibi dini hususlara da bakış açılarını ve ilgilerini büyük ölçüde etkilemiş ve farklılaştırmıştır. Özellikle toplumdaki değişimin ana kaynağını oluşturan üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin yaşadıkları zihniyet değişimini ve dini konulardaki yeni tutumlarını değerlendirmek önemlidir. Bu bağlamda İran toplumunun sosyal ve dini değerlerini dikkate alarak yaptığımız çalışma İran'da öğrenim gören üniversite öğrencilerinin inanç, ibadet, duygu ve dinin sosyal hayata aktarılmasıyla ilgili hâlihazırdaki bakış açılarını betimlemektedir. Bu doğrultuda çalışmamızın, İran ve benzeri özelliklere sahip toplumların din anlayışlarını belirleme ve dindarlıklarını ölçme bakımından, konuyla ilgili yapılması planlanan çalışmalar için kaynak oluşturabileceğini belirtebiliriz.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Ali (2006). *Caferilerde Dini ve Sosyal Hayat (Ankara Keçiören Örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arslan, Mustafa (2003). Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Din Bilimleri Akademik Çalışmalar Dergisi* 3 (1), 97-116.
- Berger, Peter L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. Çeviren A. Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Certel, Hüseyin (2016). *Din Psikolojisi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Glock, C. Y. (2007). *Dindarlığın Boyutları Üzerine*. (Çeviren M. E. Köktaş), Editörler Y. Aktaş, M. Emin Köktaş, *Din Sosyolojisi* içinde (s. 250-271), Ankara: Vadi Yayınları.
- Karavaşin, Hakkı (2007). Türkiye Kırsal Dindarlığı Üzerine Bir Pilot Araştırma (Gördes ve Çevre Köyleri Örneği). *Dini Araştırmalar* 10 (4), 105-117.
- Khodayarifard, Mohammad (2009). *A madesaze Mokayesi-i Dindari ve Erzyabi Setuh Dindari Ekşare Mukhtelif Cameaye İran*, Daneshkede Revanşenasi ve Ulum Terbiyeti.
- Köktaş, Mehmet E. (1993). *Türkiye'de Dini Hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kutup, Muhammed (1987). *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, Çeviren Bekir Karlığa, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Mahbubi, Reza (2015). SakhtMogayese (Bumi) Beraye Sencesh Dindari. *Management in The Islamic University*, (Spring&Summer) 9, Vol. 4, No.1., 117-134.
- Mutlu, Kayhan (1989). Bir Dindarlık Ölçeği: Sosyoloji' de Yöntem Üzerine Bir Tartışma. *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 4., 194-199.
- Onat, Hasan (2018). *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*. İstanbul: Endülüş Yayınları.
- Sencer, Muzaffer; Irmak, Yakut (1989). *Toplumbilimlerinde Yöntem*. İstanbul.
- Serajzadeh, SeyyedHossein, Tevekkeli, Mehnaz (2001). Berresi Tearif-i Ameliyate Dindari der Pejohesha-ye İctimai. *Name-ye Pejohesh*, SalePencom, Shomare 20-21.
- Serajzadeh, Seyyed Hossein; Poyafar, MohammadReza (2009). Sencesh-e DindaribaRohyaft-e Bumi. *Tahkikat-e Ulum İctimai İran*, sal-e 1, Shomare 2.
- Seyhan, Beyazıt Y. (2015). Dinî Şuur Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. *Ekev Akademi Dergisi*, 19 (61), 399-414.
- Seyidoğlu, Halil (2000). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shojaeizand, Ali Reza (2005). Modeli Beraye Sencesh Dindari der İran. *Mecelle-yi Cameaşenasi İran*, Dovre 6, Shomare 1, 34-66.
- Sönmez, Özlem Altunsu (2016). Dindarlığın Ölçülebilirliği Üzerine Geliştirilen Dindarlık Ölçekleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (36), 557-578.
- Şimşek, Serkan (2009). *Din Görevlilerinin Din Anlayışına Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım (K. Maraş Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Taş, Kemaleddin (2006). *Dindarlığın Kriterleri Üzerine Tipolojik Bir Araştırma*. Editörler Ünver Günay, Celaleddin Çelik, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* içinde (s. 175-206), Adana: Karahan Kitabevi.
- Topçu, Nurettin (1959). *Değerler Psikolojisi*. İstanbul: Kurtuluş Matbaası.
- Türkdoğan, Orhan (2003). *Çağdaş Türk Sosyolojisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Uysal, Veysel (1995). İslami Dindarlık Üzerine Bir Pilot Çalışma. *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 3-4, 263-271.
- Yakut, Selahattin (2019). Üniversite Öğrencilerinde Öz-Denetim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 12(65), 1409-1418.
- Yakut, Selahattin (2020). Mevsimsellik ve Dindarlık İlişkisi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(27), 370-396.